

על קריאת שמע וגילוי הקץ בברכת יעקב

וַיִּקְרָא יַעֲקֹב אֶל בְּנָיו וַיֹּאמֶר הֲאִסְפוּ וְאֶגִּידָה לָכֶם אֵת אֲשֶׁר יִקְרָא אֶתְכֶם בְּאַחֲרֵית הַיָּמִים: הֲקִבְצוּ וְשָׁמְעוּ בְנֵי יַעֲקֹב וְשָׁמְעוּ אֶל יִשְׂרָאֵל אֲבִיכֶם: (בראשית מט א-ב).¹

בראשית רבה צח סימן ב

"וויקרא יעקב אל בניו ... האספו ... הקבצו ... – רבותינו אומרים: ציווה אותם על המחלוקת.² אמר להם: תהיו כולכם אסיפה אחת. זהו שכתוב: "ואתה בן אדם קח לך עץ אחד וכתוב עליו ליהודה ולבני ישראל חבריו" (יחזקאל לו טז) - חברו כתיב, נעשו בני ישראל אגודה אחת, התקינו עצמכם לגאולה.³

שם, סימן ג

"הקבצו ושמעו בני יעקב ושמעו אל ישראל אביכם" - מכאן זכו ישראל לקריאת שמע. בשעה שהיה יעקב אבינו נפטר מן העולם קרא לשנים עשר בניו, אמר להם: שמעו אל ישראל שבשמים אביכם.⁴ שמא יש בלבבכם מחלוקת על הקב"ה? אמרו לו: "שמע ישראל" אבינו. כשם שאין בלבך מחלוקת על הקב"ה, כך אין בלבנו מחלוקת, אלא: "ה' אלוהינו ה' אחד". אף הוא פירש בשפתיו ואמר: "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד". רבי ברכיה ורבי חלבו בשם רבי שמואל: זהו שישאל משכימים ומעריבים בכל יום ואומרים: "שמע ישראל" אבינו ממערת המכפלה, אותו דבר שצוותנו עדיין הוא נוהג בנו - "ה' אלוהינו ה' אחד".⁵

ספרי דברים פיסקא לא

"שמע ישראל ה' אלוהינו ה' אחד" - למה נאמר?⁶ לפי שנאמר: "דבר אל בני ישראל" (שמות כה ב), דבר אל בני אברהם דבר אל בני יצחק אין כתוב כאן, אלא דבר אל בני ישראל - זכה אבינו יעקב שיאמר דבור לבניו.⁷ לפי שהיה אבינו יעקב מפחד כל ימיו ואומר: אוי לי, שמא תצא ממני פסולת כדרך שיצאת מאבותי. אברהם יצא ממנו ישמעאל שעבד עבודה זרה ... יצחק יצא ממנו עשו, אבל אני לא תצא ממני פסולת כדרך שיצאת מאבותי ... והיה ה' לי לאלהים - שייחל שמו עלי שלא תצא ממני פסולת מתחילה עד סוף. וכן הוא אומר: "ויהי בשכון

¹ זו קריאתו של יעקב לבניו לבוא ולהתכנס סביב מיטתו טרם מיתתו, דברי הפתיחה שלו לפני ברכתו לבניו. עינו ואוזנו החדים של הדרשן קלטו כאן את ה-"הקבצו" - את הרגע האחד של ביחד, לפני שיעקב מתייחס לכל אחד מבניו באופן אישי. וגם את "שמעו אל ישראל" וכן את "אחרית הימים". מה עוד צריך על מנת לבנות מדרש כהלכה (כאגדה)?

² כפשוטו, ציווה אותם להימנע ממחלוקת. ומדרשו (של ימינו), ציווה אותם איך להתנהג במחלוקת. הורה להם איך לקיים ריבוי דעות ואף חילוקי דעות ובכ"ז להישאר מאוחדים. וזה אולי גם הפשט בדברי חכמינו הידועים: "כל מחלוקת שהיא לשם שמיים סופה להתקיים" (מסכת אבות פרק ה) - המחלוקת תתקיים וגם תקיים את בעליה. ראה דברינו [חילוקי מחלוקות בישראל](#) בפרשת קרח.

³ המוטו של אחדות בתוך ריבוי (והקשר לגאולה) חוזר אצל משה. ראה ספרי דברים סימן שמו, על ברכת משה: "יחד שבטי ישראל, כשהם עשויים אגודה אחת ולא כשהם עשויים אגודות אגודות". וכן ראה המשל על מקלות העץ, במדרש תנחומא (בובר) פרשת נצבים סימן ד: "בנוהג שבעולם, אם נוטל אדם אגודה של קנים, שמא יכול לשברם בבת אחת? ואילו נוטל אחת אחת, אפילו תינוק יכול ומשברם. וכן אתה מוצא שאין ישראל נגאלים עד שיהיו אגודה אחת". ואנו מבקשים לקשר את העניין עם אמירת שמע ישראל ועם אחרית הימים.

⁴ יש כאן אולי משחק עם "אל ישראל" שבפסוק. כאילו הוא אומר: אל תקרי אֵל בסגול אלא אֵל בצירי. יעקב מדבר על "אל ישראל", על "אביכם שבשמים" ובניו עונים לו עליו (אליו). ראה במדרש שם בסימן ב: "וויקרא יעקב אל בניו - ר' יודן אמר: ויקרא יעקב לאֵל להיות עם בניו". יעקב הוא שמחדש את הכינוי: אלוהי ישראל, ככתוב, בראשית לג כ: "וַיִּצְבֹּחַ שָׁם מִזְבֵּחַ וַיִּקְרָא לוֹ אֵל אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל". ראה דברינו [יעקב וישראל](#) בפרשת וישלח.

⁵ כשמה פונה לעם ואומר להם: "שמע ישראל - ה' אלוהינו ה' אחד", כוונתו הברורה והאחת היא הייחוד והאחדות באמונה באל אחד. יעקב שקדם למשה, מצווה אותם קודם על האחדות והאיחוד ביניהם, ברמה האישית והחברתית. כל זה, עקב נסיבות ברורות. והם עונים לו: שמע ישראל אבינו, אין בלבנו מחלוקת אחד על השני וגם לא מחלוקת באמונה בה'. אחדות העם היא המאפשרת את אחדות האמונה באל אחד ואת קיום העם לאורך זמן עד אחרית הימים. החידוש הגדול של הדרשן הוא שהוא מוכן להכניס ל"שמע ישראל" שאנו אומרים בכל יום גם את המשמעות שנתן לה יעקב. היינו, לא רק האמונה הצרופה בייחוד שמו ואחדותו של הקב"ה כפי שהתכוון משה, שסוף סוף הוא שטבע את הפסוק במקרא: "שמע ישראל ה' אלוהינו ה' אחד", אלא גם את המשמעות החברתית-אנושית של בני אדם שצריכים ללמוד לחיות בשלום איש עם רעהו ועדה עם חברתה, בלי מחלוקת (ראה שוב המדרש הראשון), כפי שהורה לנו יעקב. ואולי זו כוונה נוספת שצריכים להכניס לקריאת שמע שלנו, לכוון גם על המחלוקות שבינינו לבין עצמנו וכדברי המדרש: "כשם שאין בלבך מחלוקת, כך אין בלבנו מחלוקת". שמע ישראל אבינו ממערת המכפלה, אותו דבר שצוותנו עדיין הוא נוהג בנו - "ה' אלוהינו ה' אחד".

⁶ המדרש לא שואל מדוע בכלל כתוב: "שמע ישראל ה' אלוהינו ה' אחד", אלא למה "ישראל"? במה זכה יעקב דווקא?

⁷ בכל התורה כתוב תמיד: "דבר אל בני ישראל", אומר המדרש, אין זה ייחודי לקריאת שמע. ודא עקא, למה באמת לא בני אברהם, בני יצחק (כמו שאנו אומרים למשל בתפילה: "אלהי אברהם, אלהי יצחק ואלהי יעקב"? ראה דברינו [אברהם יצחק ויעקב](#) בפרשת תולדות). מכאן ממשיך המדרש בעיקר תשובתו. ויש לשים לב ללשון המדרש: "זכה אבינו יעקב שיאמר דבור לבניו", האם משתנה כאן הנושא ויעקב הוא שקורא קריאת שמע, או שצריך לתקן את לשון המדרש: "זכה אבינו יעקב שיאמר לו דבור זה ע"י בניו".

ישראל בארץ ההיא וילך ראובן וישכב את בלהה פילגש אביו וישמע ישראל" (בראשית לה כב) - כיון ששמע יעקב כן, נזדעזע. אמר: אוי לי שמא אירע פסולת בבניי, עד שנתבשר ... מפי הקב"ה שעשה ראובן תשובה. ללמדך שהיה ראובן מתענה כל ימיו ... עד שבא משה וקבלו בתשובה, שנאמר: "ויחי ראובן ואל ימות" (דברים לג ו).⁸ וכן אתה מוצא כשהיה יעקב אבינו נפטר מן העולם קרא להם לבניו והוכיחם כל אחד ואחד בפני עצמו, שנאמר: "ויקרא יעקב אל בניו, ראובן בכורי אתה, שמעון ולוי אחים, יהודה אתה יודוך אחיך" (בראשית מט א-ח). מאחר שהוכיחם כל אחד ואחד בפני עצמו, חזר וקראם כולם כאחד. אמר להם: שמא יש בלבבכם מחלוקת על מי שאמר והיה העולם? אמרו לו: שמע ישראל אבינו, כשם שאין בלבך מחלוקת, כך אין בלבנו מחלוקת על מי שאמר והיה העולם, אלא, "ה' אלהינו ה' אחד". ועל כן הוא אומר: "וישתחו ישראל על ראש המטה" (בראשית מז לא) - וכי על ראש המטה השתחוה? אלא שהודה ושבח שלא יצא ממנו פסולת. ויש אומרים וישתחו ישראל על ראש המטה, שעשה ראובן תשובה. דבר אחר, שאמר: ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד. אמר לו הקב"ה: יעקב, הרי שהיית מתאוה כל ימך שיהיו בני משכימים ומעריבים וקורים קריית שמע.⁹

רש"י בראשית פרק מו פסוק כט

"וירא אליו" - יוסף נראה אל אביו. "ויבך על צוארו עוד" - לשון הרבות בכיה ... הַרְבֵּהּ והוסיף בכי יותר על הרגיל. אבל יעקב לא נפל על צוארי יוסף ולא נשקו, ואמרו רבותינו שהיה קורא את שמע.¹⁰

פסחים נו עמוד א

ביקש יעקב לגלות לבניו קץ הימין ונסתלקה ממנו שכניה. אמר: שמא חס ושלוש יש במיטתי פסול, כאברהם שיצא ממנו ישמעאל ואבי, יצחק, שיצא ממנו עשו? אמרו לו בניו: שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד. אמרו: כשם שאין בלבך אלא אחד - כך אין בלבנו אלא אחד. באותה שעה פתח יעקב אבינו ואמר: ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד.¹¹

תנחומא פרשת ויחי סימן ח

"מסיר שפה לנאמנים וטעם זקנים יקח" (איוב יב) - מדבר ביצחק ויעקב ששניהם בקשו לגלות מסטורין של הקב"ה.¹² יצחק כתיב בו "ויקרא את עשו בנו הגדול" - בקש לגלות לו את הקץ והעלים הקב"ה ממנו. יעקב בקש

⁸ יעקב מייחל שלא יקרה לו מה שקרה לאבותיו שהיה פסול במיטתם (במיטתם) ושכל בניו יהיו שלמים, גם אם לא מושלמים. ייחול זה לא התגשם ויצאה ממנו פסולת, לא רק ראובן ששכב עם בלהה, אלא גם אחים שמכרו אח והחריבו עיר ללא צורך ועוד. הם אמנם עשו תשובה, אך שים לב שמשה הוא שקבל סופית את ראובן. האם מיטתו של יעקב הייתה שלימה?

⁹ אז מה בעצם התשובה לשאלת המדרש במה זכה יעקב ישראל? הרי גם בו יש פסול! האם התשובה של ראובן היא התשובה? האם כל שאר האחים עשו באמת תשובה? ואולי היינו צריכים לתת הזדמנות לישמעאל ועשו שיעשו גם הם תשובה? (ראה המדרשים על ישמעאל שאכן עשה תשובה בחיי אברהם אביו, בראשית רבה לח יב, בבא בתרא טז ע"ב ועוד). נראה שהמפתח הוא בתוכחה: "מאחר שהוכיחם כל אחד ואחד בפני עצמו, חזר וקראם כולם כאחד". היכולת להוכיח ולקבל תוכחה, כ"א לחוד ואח"כ לחבור יחדיו כאשר כ"א יודע שאינו מושלם (ואינו יודע את תוכחת חברו), היא המפתח לאחדות ולקיום של עם. והעדות לכך היא קריאת שמע בכל יום (קשר זה דורש עוד בירור וליבון). ראה שמות רבה א א ומדרשים אחרים על אברהם שלא הוכיח את ישמעאל וכן יצחק את עשו. ראה גם שוב את הקשר לאחור שהמדרש מציע בין יעקב למשה. ממי "לומד" יעקב להוכיח את בניו? ממה. ובאמת, יעקב לא היה צריך ללמוד מאף אחד. הניסיון שלו בגניבת הברכות היא המורה הטובה ביותר שהיה לו באשר לאופן בו הוא מברך א מוכיח את בניו כולם. אמנם תוך הבדלים ברורים, וההתייחסות אישית שונה ולעתים קיצונית, אבל כולם כלולים, "כולם בפנים". ובכך יש גם תוכחה עצמית לא קטנה. האמירה (של המדרש) "ישראל אבינו" - כולנו כאן ליד מיטתך - לא ייתכן שלא העלתה ליעקב את הזכרון של מי שגנב דעת אביו, התחזה לאח האחר "אנכי עשו בכורך" ומיהר לחמוק החוצה לפני שיבוא האח ההוא.

¹⁰ עפ"י המדרש (מדרש אגדה שרש"י מצטט) כבר קדמה קריאת שמע של יעקב עצמו בפגישתו המרגשת עם יוסף אחרי שלא התראו עשרים ושתיים שנים. האם זו קריאת שמע של חיים: שחרית וערבית פעמיים באהבה, או קריאת שמע של מיתה, כזו של ר' עקיבא בשעת מיתתו (ברכות ס"א ע"ב, תנחומא כי תבא ג)? "אמותה הפעם" אומר יעקב בפגישתו עם יוסף, וכאן הוא מברך את בניו לפני מותו, ככתוב בבראשית סוף פרק מט: "וְיָכַל יַעֲקֹב לְצַוֹת אֶת בְּנָיו וַיֹּאסֶף רְגְלָיו אֶל הַמֶּטֶה וַיְגַע וַיֹּאסֶף אֶל עַמְּוִי".

¹¹ קריאת שמע של הבנים הועילה לעניין הרחקת הפסול במיטתו של יעקב, אבל לא לעניין גילוי הקץ. ראה בראשית רבה בפרשתנו, פרשה צח סימן ב: "שני בני אדם נגלה להם הקץ וחזר ונתכסה מהם. ואלו הם: יעקב ודניאל".

¹² מסטורין הוא הדבר הסודי - הסוד הידוע רק לקבוצה מיוחדת ומצומצמת (מזכיר את המילה מסטורין בעברית של היום, אבל לא בדיוק אותו הדבר). ראה בראשית רבה נ ט על מלאכי השרת שנדחו ממחיצתן מאה ושלושים ושמונה משום שגילו מסטורין של הקב"ה בהפיכת סודם, עד חלום סולם יעקב ששם הם חוזרים לעלות (בראשית רבה סח יב). ראה דברי השונומית לאלישע בשמות רבה יט א: "חי ה' וחי נפשך עמדת במסטורין של אלהים מתחילה נתתה לי בן, אף עכשיו עמוד אתה במסטורין של אלהים והחיה אותי". וראה עוד במדרש תנחומא וירא סימן ה: "שהמשנה היא מסטורין של הקב"ה ואין הקב"ה מוסר מסטורין שלו אלא לצדיקים שנאמר סוד ה' ליראיו". ובהרחבה נוספת במדרש תנחומא כי תשא סימן לד: "כשאמר הקב"ה למשה כתב לך בקש משה שתהא המשנה בכתב. ולפי שצפה הקב"ה שאומות העולם עתידין לתרגם את התורה ולהיות קוראין בה יונית והם אומרים אנו ישראל ועד עכשיו המאזנים מעויין. אמר להם הקב"ה לעכו"ם: אתם אומרים שאתם בני, איני יודע, אלא מי שמסטורין שלי אצלו הם בני. ואיזו היא? זו המשנה שנתנה על פה והכל ממך לדרוש". ראה דברינו [כתוב לך את הדברים האלה](#) בפרשת כי תשא.

לגלות לבניו את הקץ, שנאמר: "ויקרא יעקב אל בניו"¹³ - משל למה הדבר דומה? לעבד שהאמינו המלך כל מה שבידו. בא העבד למות, קרא לבניו לעשות בני חורין ולומר להם היכן דיתיקי שלהן והאוני שלהן.¹⁴ ידע המלך הדבר ועמד לו למעלה הימנו. ראה אותן המלך [העבד ראה את המלך] והפליג את הדבר שהיה מבקש לגלות להם. התחיל מדבר העבד לבניו: בבקשה מכם, אתם עבדיו של מלך, היו מכבדין אותו כמו שהייתי אני מכבדו כל ימי. כך "ויקרא יעקב אל בניו" לגלות להן את הקץ. נגלה עליו הקב"ה אמר לו: לבניך אתה קורא ולי לא? שכן ישעיה אומר: "ולא אותי קראת יעקב כי יגעת בי ישראל" (ישעיה מג כב). כיון שראה אותו יעקב התחיל אומר לבניו: בבקשה מכם הוּו מכבדים להקב"ה כשם שכיבדוהו אני ואבותי, שנאמר: האלהים אשר התהלכו אבותי לפניו. אמרו לו: יודעין אנו מה בלבך, ענו כולם: "שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד" ... אמר הקב"ה: "כבוד אלהים הסתר דבר כבוד מלכים חקור דבר" (משלי כה) - אין המידה הזו שלך,¹⁵ "הולך רכיל מגלה סוד ונאמן רוח מכסה דבר".¹⁶

אגדת בראשית (בובר) פרק פב

"ויקרא יעקב". זה שאומר הכתוב: "כבוד אלהים הסתר דבר" (משלי כה ב), את מוצא שהראה לו הקב"ה ליעקב אבינו מה שלא הראה לאברהם וליצחק ..., לא הראה לאברהם אלא מה שלפניו, שנאמר כי את כל הארץ אשר אתה רואה וגומר (בראשית יג טו). ליצחק גור בארץ הזאת (בראשית כו ג). ליעקב הראה לו מה שבפניו ומה שלא בפניו, שנאמר: "והיה זרעך כעפר הארץ ופרצת ימה וקדמה וצפונה ונגבה" (בראשית כח יד), הרי הראה לו ארבע רוחות העולם. כיון שבא לפטור מן העולם, בא להודיע הכל לבניו. אמר לו הקב"ה: ומה יעקב! "כבוד אלהים הסתר דבר"! כך את מודיע לבניך מסטי"רין (פי' סודות) שלי: אין המידות אלו שלך. וכן שלמה אמר: "הולך רכיל מגלה סוד" (משלי יא יג) - אין זו שלך. בלעם הרשע הוא אומר: "אראנו ולא עתה [דרך כוכב מיעקב וקם שבט מישראל וגומר והיה אדום ירשה וגומר] (במדבר כד יז-יח) - זה הולך רכיל. אבל את, "נאמן רוח מכסה דבר" (משלי יא יג).¹⁷

שבת שלום

חזק חזק ונתחזק

מחלקי המים

¹³ לגבי יעקב ובניו כתוב מפורש בהמשך: "האספו ואגידה לכם את אשר יקרא אתכם באחרית הימים". אחרית הימים = קץ הימים. אבל לגבי יצחק ועשו לא ברור כל העניין ומה הסמך מהפסוק. אולי זהו ניסיון נוסף להצדיק את מעשיו של יעקב בעניין גניבת הברכות, שכן יצחק עמד לגלות לעשו את הקץ וזה "לא יעלה על הדעת" שסוד הקץ ייסר לעשו (שממנו נולדה מלכות אדום היא רומא שמונעת את הקץ)! ואולי גם להראות שבדיעבד יעקב לא נשכר מגניבת הברכות כי הוא לא זכה להעביר סוד זה לבניו. "ולאום מלאום יאמץ" - אבל אף לאום לא יודע את הקץ! לא אדום ולא ישראל.

¹⁴ דייתקי - צוואה או שטר הסכם, אוני - שטר מכר. העבד הנוטה למות מנסה לגלות לבניו היכן מסתיר המלך את מסמכי השחרור שלהם. והנמשל, העבד - יעקב, מנסה לגלות לבניו את סוד שחרורם מחיי שעה של העולם הזה וכניסתם לגאולה הנצחית - חיי הנצח.

¹⁵ נראה שכאן צריך להוסיף את המילה אלא:

¹⁶ גם לפי מדרש זה, קריאת שמע היא אולי תנאי לזכות בברכות, אבל לא לגילוי הקץ. זאת ועוד, קריאת שמע היא "במקום" גילוי הקץ והעיסוק בו! היא כיבוד המלך יום יום, פעמיים באהבה, בעוד שגילוי הקץ הוא "רכילות" ואינה "מן המידה" של בית יעקב. ומהי המידה? "זהו שישאל משכימים ומעריבים בכל יום". "היושבת בגנים חברים מקשיבים לקולך - כשישראל נכנסין לבתי כנסיות וקורין קריאת שמע בכיוון הדעת, בקול אחד בדעה וטעם אחד, הקב"ה אומר להם היושבת בגנים. כשאתם קורין חברים אני ופמליא שלי מקשיבים לקולך השמיעני" (שיר השירים רבה ח ב). וכבר אמר בלעם (עפ"י המדרש): "אין אומה בעולם כיוצא בהם: עומדים משנתם וחוטפים קריאת שמע וממליכים לקב"ה ומפליגים לדרך ארץ ומשא ומתן" (במדבר רבה כ כ).

¹⁷ העיסוק בקץ והניסיון לחזות את אחרית הימים הם מידתו של בלעם הרשע שהתחיל במילים נאות: "אראנו ולא עתה אשורנו ולא קרוב וכו'" וסופו שנתן למואב את העצות על הזנות. ראה דברינו [נבואת בלעם ועצתו](#) בפרשת בלק. אין זו מידת בני יעקב וכבר אמרו חכמים דברים קשים בגנות מחשבי קיצין (סנהדרין צז ע"ב). (ואת נבואות אחרית הימים של הנביאים יש להבין כדברי נחמה ועידוד). זאת ועוד, ראה השימוש בפסוק ממשלי כה: "כבוד אלהים הסתר דבר" על העיסוק בסודות הבריאה, כפי שהרחבנו בדברינו [דורשים או לא דורשים במעשה בראשית](#). נראה שבסיום ספר בראשית המכונה גם ספר היצירה (מוזכר בהקדמת רמב"ן לפירושו לספר שמות, להבדיל מספר היצירה הקבלי), וכמבוא לתולדות עם ישראל שמתחילים בעצם בספר שמות, עומדים מדרשים אלה ומדגישים מחד גיסא את מניעת גילוי הקץ והעיסוק בו, ומאידך גיסא את הקריאה "שמע ישראל" כמלווה את עם ישראל בקורותיו הארוכים. ראה גם דברינו [שמע ישראל ה' אלוהינו ה' אחד](#) בפרשת ואתחנן.